

BİR OKURUN NOT DEFTERİ: REFİK HALİD'İN “ANKARA” SI

Taner ÖZMEN

Osmanlı hükûmeti vilayet merkezlerinden, “öksüz, yoksul, beti benzi kül” Ankara, Büyük Harp'te iki buçuk, üç ay Refik Halid'in sürgün yeri olur.

Önce Karadeniz'de küçük, şirin bir sahil kasabası olan Sinop'a sürülen Refik Halid; şehir ikide bir Rus donanması tarafından topa tutulduğu için, büyük kısmı tahliye edilen sürgünlerden kalanlarla birlikte güvenlik gerekçesiyle Çorum'a, oradan da Ankara'ya gönderilir.

Kendi zamanına rastlayan dört Ankara'dan, yalnız Meşrutiyet ve Cumhuriyet Ankaralarını bilir üstat; İstibdat ve Büyük Millet Meclisi Ankaralarını görmemiştir.

Meşrutiyet Ankarası, Refik Halid'in tanıdığı “*Anadolu kasabalarının en kurusu, en karası, en darı ve en durgunu*”dur. Tepeden bakınca şehir tuhafına gider. “*Sanki devden ırgatların mamuttan katırlara yükledikleri çatlak kerpiç ve çürük kereste yığını, getirip yanık suratlı, yalçın, haşin bir tepenin altına istif etmeden, acele boşaltıvermişlerdir... Yapılmıştan çok yıkılmışa, dizilmişten fazla dağılmışa, oturulacaktan ziyade yıkılacağına benzemektedir*” Ankara.

Nitekim kısa bir zaman sonra meydana gelecek yangınla şehrin dörtte üçünün külü göğe savrulacaktır.

“*Ağaçsız, bahçesiz, yolsuz ve şekilsiz bir kasabadır Ankara; renkten, tenasüpten, ahenkten yoksundur. Bir âraf'tır Ankara. Hükûmetin en küçük himmetinden, muhabbetinden uzak kalmış bir gamlı kasaba... Bu kasaba, kirli bir dere kenarına yarı gömülmüş, unutulmuş yatıyor; kayıtsız ayaklar altında eziliyor.*”

Refik Halid, Ankara'ya 10 Temmuz Bayramı'nda yani 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanıyla kabul edilen "İyd-i Milli"nin kutlandığı 23 Temmuz 1916 tarihinde girer. "Çarşındaki yarı boş dükkânlar çeşit çeşit, elvan elvan" bayraklarla donatılmıştır. "Sokak başlarında, patiska üzerine, akar ve ağlar bir mürekkeple yazılmış, 'Nihâi zafer bizimdir!' ve 'Hürriyet! Adalet! Müsavat!' gibi levhalara da rastlanmaktadır."

Etrafı seyrederek Taşhan'ın önüne gelirler. Karay'ın içi, "barınacak yer kaygısı"yla doludur. O günlerde Ankara'da ev bulmak, bir meseledir. Otel sayıysa ikiye üçü geçmediği gibi, Taşhan'a da Kut'ül-amâre'den getirilen yüksek rütbeli esir subaylar yerleştirilmiştir. Zaten Taşhan da Hürriyet Oteli de aile olarak kalınabilecek yerler değildir.

Taşhan'ın önünde, nereye sığınacağını bilemeyerek, taş kesilip kalan "büyük gurbetçi", eski İstanbul evlerini hatırlar. "Kof, çürük kaplamalı, çarpık, çökük cumbalı mecalsiz evler ve bunların içi... Kırmızı bakır mangallarında taze kalaylanmış ibrikler kaynayan basık odalar..."

Ankara'da yardım isteyebileceği, sığınacağı bir tanıdığı yoktur Refik Halid'in fakat birden, şimdi Ankara'da bulunan Çorum eski komiserini hatırlar. "Birtakım tozlu ve dar sokaklardan ine çıka, sora danışa, kan ter içinde" hazretin evini bulur. "Tatil günü, köşe penceresinde, göğüs bağır açık istirahat keyfine dalan bu kara sakallı, kalpaklı zat" giyinip kılıcını takar, yazarla beraber "Hissardibi'ndeki erkeksiz Katolik Ermeni aileleri yanında bir pansiyon aramaya koyulur".

Komiser, Çorum'da "mektup sansörü"dür. Oradan ayrılırken, cebinden çıkardığı bir defterden, Refik Halid'e "birtakım cümleler, birbirini tutmaz parçalar" okumuştur. Bunlar, üstadın mektuplarından yaptığı alıntılardır. "Edebiyat meraklısı komiser" mektupların beğendiği yerlerini, sonra yeniden okumak maksadıyla bir deftere not etmiştir.

Refik Halid'le komiser boş yere yorulurlar. Artık Hürriyet Oteli'ne sığınmaktan başka çare kalmamıştır. Neyse ki son anda "loş bir ahçı dükkânı üstündeki bir dar oda" dikkatlerini çeker ve uygun bir yer buluncaya kadar orada oturmak üzere tutmaya karar verirler.

Çok kötü bir yerdir oda. Öyle ki üstadın köpeği Floş bile orayı beğenmez; ikide bir kapıya koşar, tahtaları tırnaklar, dertli dertli sâhibinin yüzüne bakar.

Ankara öyle bir Ankara'dır işte; "insan parasıyla sefil olur"... Bununla beraber Refik Halid'in kararı, "bu kasvetli kasabada barınıp kalmaktır: Hastanesi, doktoru, demiryolu vardır" hiç olmazsa.

Ne var ki “sokaklarında kadın dolaşmayan, kaldırımlarında genç kız ayağı sekmeyen bir şehir”dir aynı zamanda bozkırın ortasındaki vilayet merkezi. “O zamanki Ankara sokaklarının başına sanki bir tünel turnikesi konmuştu,” diye durumun vahametini vurgular üstat. “Geçenlerden bilet sorulmazdı, fakat cinsiyeti muayene olunur, sanki dişiler geri çevrilirdi. Bir bekâr adam, kadın yüzüne değil, kadın gölgesine, çizgisine bile hasretti! Kadın şekli görmek için kadınlar hamamının önünde nöbet beklemek, kadın sesi duymak için komşunun duvarına kulak dayamak lâzımdı!”

Meşrutiyet Ankara’sında “evlerin bahçe namına bir değirmi açıklıkları bile olmadığından, hepsinin damında, çamaşır asmak, sıcak gecelerde serince yatmak ve biraz gökyüzü görebilmek için terasmsı yerleri vardır”.

Refik Halid’in günleri de evinin damında geçer. “Hamak kurmuş; şilteler, yastıklar dizmiş; dam üstünü oturulur, rahat edilir bir hâle sokmuştur. İstasyona ve ovaya yüksekte bakan terasından hatırında kalan en hoş manzara; dümdüz ve kupkuru bir genişlik üzerinden İstanbul treninin, kuyruğu kopmuş bir yılan gibi yaralı ve mecalsiz, kıvrıla büküle ve sürtüne sürüklene Ankara’ya girişidir.

Meşrutiyet Ankara’sına, Büyük Harp’te günde tek bir tren gelir... Borularından ılık sular sızan, karnı odun dumamı ile dolu, alevi fazla, isi çok, kuru yapışkan bir biçare, dermansız lokomotifin hohluya pohlyaya, takırdıya tukurduya çektiği bir tek tren!

Pis yağlara bulanmış, yorgun argın, kırık dökük, güç belâ gelen bu tren, ertesi gün daha yorgun, daha kirli, tersiyüzüne, istemiye istemiye döner; esniye gerine, sendeliye inliye, arkasından acıyarak bakanlara, ‘Ha gayret! Ha gayret!’ dedirtecek bir kurada, yâni sıska, cılız beygir mecalsizliğiyle yola düşerdi.”

Gündüz ovayı seyrettiği evinin damından, orada yattığı bazı geceler de gökyüzüne dalar Refik Halid. O gecelerde ay ile baş başa, göz göze, kucak kucağadır: Doğmadığı geceler yolunu bekler, izini arar. “Aşk, hasret ve dert çekenler”in, “gök meraklısı” oldukları düşüncesindedir üstat. “Hayâle, ümide kapılmak için göğe ve suya bakmalıdır,” diye yazar bu meyanda. “Ay, bön suratlı bir büyük aldatıcıdır; insan onun karşısında nelere kanar, neleri mümkün görür! Tan yeri ağarınca, hakikatın çiğ ışığı başımıza iner; ayılır ve apışırız. Artık ay şûlesinin büyük banyosundan çıkmışızdır; yürek sızısı, kum sancısı gibi yeniden başlamıştır.”

O yıllarda Ankara’da su kıttır.

Refik Halid'in içindeki şair, üstadın geceleri terasta yıldız 'duş'u yaptığını söyler. *"Bu kuru, yüksek yayla kasabasında gök, yıldızdan delikleri olan bir 'duş' başlığı yerini tutardı; her delikten ibrişim gibi parlak, ince bir nurun akışı sezilir, gece rüzgârı vücuda bir su serinliği verirdi."*

İçmek için Solfasol suyunu güçlkle ve çok pahalıya bulabilirler.

Kasabayı tifo, tifüs, dizanteri sarmıştır. Kapısında, Sağlık Bakanlığının 'Salgın hastalık var, girmeyiniz!' yaftası olmayan ev, sayılıdır.

Yetmezmiş gibi, o sırada *"bir büyük felâketle daha"* karşılaşır Ankara: İki gece iki gündüz süren amansız bir yangınla şehrin dörtte üçü kül olur. Öyle büyük bir yangındır ki, *"Ankara yangınını görmeyenler, Roma şehrinin nasıl yandığına, o dehşete, o kıyamete akıl erdiremezler."*

Yangın bir gece vakti başlar. Önce *"ötede, uzakta"*, yukarılara erişmesine imkân yokmuş gibi görünen *"sakin, korkak, hiçten bir alev; ürkek, iştahsız bir kedi dili gibi karanlığı ağır ağır yalayıp durur."*

Önce kimse fazla önemsemez yangını, o küçük parıltının büyüyeceğine ihtimal vermez. 'Elbette söndürürler,' deyip, yatıp uyurlar fakat bir süre sonra seslere uyananlar, uzaktaki *"uğursuz bir ışığın"*, yüzlerini *"korkunç bir kızılılıkla aydınlattığını"* hissederler.

"O bir karış alev, uzaya büyüye," şehrin büyük kısmını yok edecektir.

"Tutuşan evlerin bağrından havaya coşkun bir fıskiye kuvvetiyle ateş ve kıvılcım fıskırıyor; Ankara'nın siyah böğründe bu yangın, kan yerine alev ve pıhtı yerine tutuşmuş yongalar saçan efsanevi bir dev yarasına benziyordu," diye yazar Refik Halid. *"Sanki bu dev, ıstırabından kıvraniyor ve nefesleri etrafa büklüm büklüm, halka halka, duman hâlinde yayılıyordu; tüyler ürpertici bir hışıltı da güya göğsünün içinden çıkıyordu."*

Yangının gizemli bir yayılışı vardır. Önce küçük, uzak bir parıltı olarak başlayan yangın, kısa zamanda müthiş bir oburlukla neredeyse bütün şehri sarar. *"Her dam diğerine alevlerini kucak kucak ikram eder. Bir saate varmadan ateş dört, beş kola ayrılarak, hatta perendeler atarak damdan dama sıçramaya, mesafeler aşmaya, harikalar göstermeye başlar. Tahta parçaları yerlerinden kopup, mancınkla atılmış gibi vızlıyarak, gökte bir mitralyöz harbi yapar. Sabah olurken, yangın sade birçok kollara değil, birçok mahallelere de ayrılmıştır."*

Meydancıklar yaralılar ve yanıklılarla dolar.

Artık ne yangını söndürmeye, ne de eşya kurtarmaya imkân vardır. Halk kendinden ve çocuklarından başka bir şey düşünmez olmuştur.

Refik Halid kendi mahallesinden umudu kesince, çevreyi dolaşmaya başlar. Gide gide bir meydanlığa rastlar ki, ortaya yığılmış abide, Ankara Ermenilerinin zenginliğine tam bir delildir... *“Yangından kaçırılan yüz kadar piyano sıra sıra dizilmiş, üstlerine seçme, pahalı halılar serilmiştir. Birden, kocaman bir yanar kütük gelip aralarına düşer. Söndürmeye koşacak adam yoktur. O kütük, bir kundak gibi, çeyrek saate kalmaz, piyanoları tutuşturur. Hem nasıl tutuşturmak? Gaz dökmüş, benzin serpmiş gibi... Tellerinden bin bir nağme çıkararak o kupkuru, cilâlı sandıkların yanışı çok acayip olur. İnsan gibi inleye inleye, telleri ateş gibi kızararak, bembeyaz dişleri sıcaktan etrafa ptır ptır serpilecek, fecî ve tuhaf biçimde yanar..”*

Kıyamet o gün Ankara'da kopmuş ve mahşer yeri o gün orası olmuştur.

Bu arada yangın Refik Halid'in oturduğu binayı da sarmış, üstat alelacele eşyasını toparlayıp odasından çıkmıştır. Yeni tanıştığı bir askerî doktor, dört neferle bir yük arabası göndermiştir. Yarım saat sonra hükümet konağının arka sokaklarından birinde, büyük ve gösterişli bir evin içindedirler. Ankaralı bir arkadaşı, yangından şimdilik kurtulan evini onlara bırakmıştır. Yeni ev eskisinden çok ferah, çok temiz, mükemmel döşeli bir konak yavrusudur.

Yangın Yahudi mahallesine ulaşınca, telaş son haddini bulur. İnsanların feryadı dünyayı kaplar, heyecan yeri göğü titretir. Ankara'nın en kibar mahalleleri, en büyük çarşısı, serveti, refahı çoktan kül kesilmiştir.

‘Büyük sürgün’ün Ankara’ya *“ilk vardığı gün dağdan bakınca devden ırgatların mamuttan katırlara yüklediklerini sandığı enkazı, bir Mefistofeles ordusu ateşten kazmalarla yıkılmış, kordan kümeler hâlinde toplamış, alevden süpürgelerle uzaklara dağıtmış, görünürde iz eser bırakmamıştır”*.

Ankara'da yiyecek ve içecek yoktur. Şehrin bütün su yolları bozulmuş, *“Bir lokma ekmek, bir avuç su bulmak imkânsız olmuştur... Telgrafla Eskişehir'e haber verilmiş, ekmek ve itfaiye istenmiştir. Bir süre sonra her ikisi de gelir, lâkin ekmekler teşkilatsızlıktan dağıtılamaz, itfaiye de ateşin dehşeti ve genişliği karşısında duraklar.”*

Sığınacak bir dam altı bulmak, neredeyse hayaldir.

O hengâmede, Refik Halid'in gözleri, neler görür neler! *“Saçlarından tutuşmuş kadınlar, yolda doğuran gebeler, cübbeleri alev almış hahamlar, izbe köşeler bulup sarmaş dolaş olan âşıklar... Secdeye kapananlar olduğu gibi, sevgililerinin dizlerine tırmananlar ve boynuna kollarını dolayanlar da mevcuttur.”*

Kendisiyse o kıyamete fon oluşturan Ankara sonbaharında sık sık İstanbul'u hatırlamaya başlamıştır. “*Gurbette böyle olur,*” diye yazar iç sıkıntısıyla, “*mevsimleri atlarken, insan memleketini fazla düşünüür, fazla özler.*”

Derken hava büsbütün bozar, yangının küllerini savuran sıkı rüzgârların arkasından yağmurlar başlar; “*etraf tepelere kar da düştüğü için soğuk kendisini*” iyiden iyiye hissettirir.

Kumlu ve kireçli sular içmekten böbrek sancısına tutulan Refik Halid, o günlerde Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e bir telgraf çeker ve Bilecik'e nakline izin verilmesini ister. Üç gün sonra, isteğin kabul edildiği bildirilir.

“*Çorak, kurak, ırak ve kavruk Ankara'dan, bağlık bahçelik, sulak ve şirin bir beldeye*” kavuşacağı için mutludur Karay. Isıklık hafiften Ankara koşmaları geçerek eşyasını toplamaya başlar.

“*İzin geldi ya, Ankara daha kasvetli, yangın yerleri daha korkunç görünmektedir*” üstada.

Birkaç tanıdıkla ahabın yolcu ettiği Refik Halid Bey, ta 1938 senesi yazına kadar Ankara'ya dönmeyecektir artık fakat ilk Ankara günlerinde başından geçmiş bir olay vardır ki Türkçe'nin büyük ustası, ikinci gelişinde gördüğü Ankara'yı o hatırayla dile getirir.

“*Büyük Millet Meclisi'nin ilk binası, şimdi Halk Partisi merkezi olan bina, benim Ankara'da bulunduğum sırada yapılmaya başlamıştı,*” diye anlatır o çarpıcı karşılaşmayı. “*Tabii bunu, bir gün Millet Meclisi olacak diye bile bile, keşif ve kehanetle yapmıyorlardı; İttihat ve Terakki Kulübü olmak üzere kuruyorlardı. İstasyon Caddesi'nin köşesindeki arsaya temeli atılmış, taşları yontuluyordu. Ben o zamanları İttihatçı aleyhtarı idim; gençtim, bu binanın önünden geçerken, memleketi felâkete sürükleyen siyasî fırkanın ahtapot gibi Ankara'ya da uzattığı tüylü, çirkin, soğuk ve kıskaçlı ellerinden birini görmüş gibi kızar ve ürkerdim.*”

“*Harbin artık kaybedildiğine herkesin inandığı şeâmetli bir senede bulunuyorduk; onun için de İttihat ve Terakki'den tiksiniyorduk. Binanın inşası pek isteksiz, pek iştahsız yürüyordu; dört zayıf, biçare harp devri taşçısı, bet beniz kül gibi, bilekler dermansız, oracıkta ağır ağır çekiç sallıyorlardı: Sinemalarda ki ağır çekim sahneler kadar sinir bozucu bir yavaşlıkla... Bu yavaşlık, insana koşup o çekiçlerden birini kapmak ve sert sert, çabuk çabuk taşlara vurmak; çalışmak nedir, ameleye göstermek isteği veriyordu.*”

Hem bu tembel iş görüşe, hem de hoşlanmadığım bir parti şubesi kuruluşuna seyirci olmamak için, istasyona -yürüyüş idmanı olsun diye- giderken, oradan acele geçerdim.

Bir sabah, binanın önünde, taşa tünemiş bir adama rasgeldim: Saçı sakalı birbirine karışmış, yaşı bellisiz, gözlerinin bebeklerinde acayip bir ışık, galiba bir meczup... Yanan kasabaya dikkatle bakıyor...

Beni görünce elini salladı:

-Bir sigara ver!

Tifüs korkusuyla pek yaklaşmayarak, içinde dört beş sigara kalmış olan paketi uzattım:

-Hepsini al! dedim.

-Kibrit de ver.

Kutuyu da, biraz canım sıkılarak önüne attım:

-Senin olsun!

Tekrar yürümeye koyuluyordum, alıkoydu:

-Bir diyeceğim var!

Durdum.

-Şu Engürü'ye iyice bak!

Gayet iyi bildiğim halde tekrar baktım. Gördüm ki Ankara bacasız ve hemen hemen minaresiz bir kasaba imiş ve yangından sonra orasını büsbütün çıplak, yerle bir olmuş, göçmüş gösteren de bu bacasızlık ve minaresizlikmiş.

-Engürü kalmış mı ki... diye söylendim.

Meczup güldü: Akli tam olmayanların, başkasına sirayet etmeyen donmuş gülüşüyle...

Bilmem dikkat ettiniz mi, en fazla, en çabuk sirayet edici gülüş, zekâsı yerinde ve mantığı kıvamında olanların gülüşüdür.

Ben suratımı asıp duruyordum.

-Sen görmüyorsun, göremezsin, benim karşımda kocaman bir şehir duruyor, kocaman, kocaman!

Ve kolunu uzattı, Hisar'dan Çankaya'ya ve ovaya, oradan Ziraat Mektebi'ne doğru eliyle geniş, firdolayı bir halka çizdi:

-İşte evler, evler, evler...

Anlaşılan meczubun gözünde evler dediği hayaller gittikçe büyüyor, haşmetleşiyordu ki ilâve etti:

-Saraylar! Saraylar! Saraylar!

Çöllerde serap, biliyoruz, hava ile toprağın arasındaki hararet nisbetsizliğinden doğan bir fizik oyunudur; hîcî, yâni yokluk ve boşluğu var, pek uzağı yakın gösteren hâdise...

'Deli kafasında da, muhakkak, fazla çiy bir ışık, fazla geniş bir düzlük, çöllerin hararet nisbetsizliği gibi bir şey var; seraplar içinde yaşıyor!' diye düşündüm.

Meczip hâlâ çevirdiği hayalî halkanın içine bakıyordu. Ciddî seyredişinden, heyecanından, gülümseyişinden anladım ki o, söylediklerini bir sinema perdesinde kadar açıklıkla, önünde görüyordu; bütün teferruatıyla, hatta rehin konmuş satılık binalara mahsus tabiri kullanayım, bütün 'müştemilâtıyla' görüyordu: Büyük, yayılmış bir şehir; yüksek taş binalar; geniş, katranlı cadeler; süslü camekânlar; çiçekli balkonlar; tüten bacalar; sonra guruldayan bir halk; arabalar, otomobiller, tramvaylar, saat kuleleri, meydanlıklar, hepsi, her şey.

Bunları muhakkak, vuzuhla seyrediyordu, işitiyordu, yaşıyordu, zevkini sürüyordu.

-Evler, evler! Saraylar, saraylar! diyordu.

Ürktüm, kendimi yokuş aşağı, hızlıca, harap ve sefil istasyon binasına doğru, boş tarlalar arasından koyuverdim: 'Evi yanmış, sokakta kalmış, muvazenesi bozulmuş bir adamın hayâlî, hülyası!' fikrinde idim.

Yeni Ankara'ya, bu yıl, billur bir yaz sabahı, tepeden ilk baktığım gün, ben de o meczuba döndüm; yüzümde zevk ve haz, onun diliyle söyledim:

-Evler, evler! Saraylar, saraylar!'

Karay'ın *Deli* isimli eserinde yer alan "Ankara" başlıklı deneme, modern edebiyatımızda şehirler üzerine yazılmış ilk önemli yazı olmasının yanı sıra, ilham verici öncü bir şehir yazısı olması bakımından da dikkate değerdir. Kim bilir, belki de Refik Halid'in "Ankara"sı, Ahmet Hamdi Tanpınar'a şehirler üzerine yazması konusunda fikir verici bir etkide bulunmuş ve böylece *Beş Şehir* gibi büyük bir eserin doğmasına vesile olmuştur.